

MAŁGORZATA ABASSY*
Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)
ORCID: 0000-0002-9294-6156

„Modernizacja” i „społeczeństwo obywatelskie”: bojowe zawołania epoki post-radzieckiej

“Modernization” and “civil society”: the battle cries of the post-Soviet epoch. The concept of the words as “battle cries of an epoch” by Viktor Vinogradov constitutes theoretical frames for analyses of the changes that occur in linguistic-cultural space of Russia after 1991. The aim of the research is to create a linguistic map of the post-Soviet reality centered around the words: “modernization” and “civil society”. We will begin our reflections with a brief retrospective statement that the construction of the new order of the USSR, after the Bolshevik Revolution, began with a struggle for words. At that time, a new map of reality was created, in which some words were eliminated and others adopted changed semantics. The space of meanings defined the limits of the possibilities of the Soviet man. In the 1990s many of the earlier words lost their power to shape reality. The main hypothesis of this article is the statement that immediately after *glasnost*’ and *perestroika*, the words *modernization* and *civil society* became the main landmarks on the map of the new reality. The research material consists of the texts of the Messages to the Federal Assembly of Russian presidents: Boris Yeltsin, Dmitri Medvedev, and Vladimir Putin. The selection of the source material was made based on the criteria of rank, range, and repeatability.

Keywords: Russia, civil society, modernization, language

Wstęp

Związek Radziecki przestał istnieć w ciągu jednej nocy. Wraz z nim prawo bytu straciły pojęcia, które kształtowały językową mapę rzeczywistości obywatela

* **Adres do korespondencji:** Instytut Rosji i Europy Wschodniej, ul. Władysława Reymonta 4, 30-059 Kraków. **E-mail:** malgorzata.abassy@uj.edu.pl.

radzieckiego przez siedemdziesiąt lat, takie jak rada (совет) czy kolektyw (коллектив). Rozpoczęły się poszukiwanie i wprowadzanie do języka słów, które mogłyby na nowo wytyczyć drogę w przyszłość. Zaistnienie w powszechnym obiegu pojęć takich jak „modernizacja”, „społeczeństwo obywatelskie” i „demokracja” wiązało się z nowymi zjawiskami, których genezę często łączono z kulturą Europy Zachodniej.

Przesłanką do podjęcia problemu semantyki słów jako obiektu badań stała się obserwacja, że o ile niezwykle ożywione były dyskusje na temat kierunku i sposobów modernizacji w różnych obszarach: ekonomicznym, społecznym, politycznym, o tyle pytanie o jej istotę nie było pierwszoplanowe. Tożsama obserwacja dotyczy semantyki pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego”. Tymczasem, jak zauważył Edward Sapir: „Różnice w leksyce [pomiędzy poszczególnymi typami kultur — M.A.] wykraczają daleko poza nazwy obiektów [...]. Mają one zastosowanie do świata umysłu (*mental world*)”¹.

Myślą przewodnią, wokół której osnuto analizy, jest koncepcja słów bojowych zawołań epoki rosyjskiego językoznawcy Wiktora Winogradowa². Słowa używane w konkretnej epoce i konkretnych okolicznościach wskazują na fundamentalne w danym momencie wartości bądź kluczowe zjawiska. Stanowią centra znaczeniowe dla innych słów, przez co modyfikują ich znaczenie. Jednocześnie same podlegają modyfikacji. Identyfikacja kluczowego słowa pozwala wskazać kierunki przemian i częściowo przynajmniej określić szanse ich powodzenia. To bowiem nie zjawiska z obszaru społeczno-politycznego, a „świat umysłu” odgrywa decydującą rolę w trwałości skutków zaistniałych procesów.

Metodologia

Do namysłu nad semantyką słów „modernizacja” i „społeczeństwo obywatelskie” oraz ewolucji ich treści w ciągu trzydziestu lat została zastosowana metoda analizy zawartości treści przy wykorzystaniu programu MAXQDA do jakościowej analizy danych. Pierwszy krok, którym była identyfikacja kluczowych słów w tekstach, został wzbogacony o krok drugi – poszukiwanie zależności między nimi. Połączenie dwóch podejść umożliwiło szerszą weryfikację wyników. Przyjęto dwa poziomy analiz: znaczenie wybranych słów oraz poruszone tematy. Wśród kluczowych pojęć wyróżniono dwa: „modernizacja” i „społeczeństwo obywatelskie”. Analizom towarzyszyło podstawowe pytanie badawcze: Czy ustroj polityczny był przez decydentów politycznych, w tym przypadku prezydentów Rosji, traktowany jako przedmiot gruntowej przebudowy — modernizacji — i jaką rolę odegrało w przemianach pojęcie „społeczeństwa obywatelskiego”. Wybór słów

¹ E. Sapir, *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, red. D.G. Mandelbaum, Berkeley 1949, s. 27.

² В. Виноградов, *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.*, Москва 1938, s. 33.

przeprowadzono z uwagi na obecność, nie zaś częstotliwość występowania. Ponadto założono wysoki stopień implikacji znaczeniowych wyróżnionych pojęć, co wynikało z samego faktu zastosowania analizy relacyjnej jako narzędzia metodologicznego. Po poddaniu tekstów analizie koncepcyjnej dokonano oceny współwystępowania pojęć oraz stopnia ich sąsiedztwa w tekście.

Materiał źródłowy tworzą apele poszczególnych prezydentów do Zgromadzenia Federalnego. Okres badawczy objął lata 1994–2021. Analizie poddano w sumie 26 apeli, w tym 16 ogłoszonych przez Władimira Putina, 6 — Borysa Jelcyna oraz 4 — Dymitra Miedwiediewa.

Wybór takiego właśnie materiału źródłowego został podyktowany kilkoma przesłankami: regularnością wystąpień (pojawiają się raz w roku), dużym zasięgiem (są transmitowane przez telewizję państwową), a także powszechnością (są kierowane do dużej i/lub wpływowej grupy odbiorców).

Modernizacja w perspektywie teoretycznej

Zagadnienie modernizacji doczekało się wielu opracowań teoretycznych, które miały służyć jako fundament dla praktycznych działań. Często wzory czerpano z krajów rozwiniętych gospodarczo i podejmowano próby adaptowania ich do systemów będących w trakcie transformacji. Ani zakres zjawisk objętych mianem „modernizacyjnych”, ani granice między typami modernizacji nie zostały precyzyjnie zdefiniowane. W konsekwencji dyskusje nad przemianami określanymi mianem „modernizacyjnych” służyły w większym stopniu opisowi zjawisk już zaistniałych czy zachodzących niż konkretnym planom zmian. Historia słowa „modernizacja” w odniesieniu do rzeczywistych zjawisk sięga w Rosji czasów powojennych. Określenie było stosowane do opisu strategii politycznej i ekonomicznej, w której myśl szybkie zmiany technologiczne miały prowadzić do zwiększonej dynamiki rozwoju społecznego i zwiększenia konkurencyjności w sferze gospodarki³. Władysław Inozemcew wskazuje na fakt, że pojęcie modernizacji ewoluowało, łącząc się kolejno z przemysłem, rozwojem technologii, ze wzrostem gospodarczym i z procesem przewyciężenia przez konkretny kraj swojego zacofania na tle liderów rozwoju społeczno-gospodarczego⁴. Podkreśla przy tym rolę elit, które poprzez zmianę swojego sposobu myślenia oraz trzeźwą ocenę zastanych warunków i wytyczanie kierunków zmian mogły zająć pozycję społecznego lidera:

³ В. Иноземцев, *Модернизация: к истории понятия и российским реалиям*, „Беларуская думка” 2009, nr 3, s. 60–63, https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_200842.pdf (dostęp: 10.01.2022). Por. także: В. Иноземцев, *Модернизация российской экономики: причины провала*, Paris-Bruxelles 2016.

⁴ В. Иноземцев, *Модернизация: к истории понятия...*, s. 60.

Модернизация начинается «снизу» (хотя отправной точкой для нее могут стать крупные социальные катаклизмы, которые приводят к силовой реализации модернизационной повестки). Прежде всего, для успеха модернизации необходимо четкое понимание властью ее задач и целей, а также создание в обществе (или хотя бы в его активных слоях) консенсуса по поводу желательности изменения существующего положения вещей⁵.

Prześledzenie historii rozwoju rosyjskich elit społecznych, obejmujących zarówno inteligencję w jej klasycznym rozumieniu — jako siłę opozycyjną wobec władzy państwowej, jak i elitę ekonomiczną — skupiającą w swoim ręku środki produkcji, pozwala wnioskować o ich niezdolności do przekazania idei szerokim rzeszom społecznym oraz pociągnięcia społeczeństwa w kierunku pożądanych zmian⁶. Analizy przyczyn takiego stanu rzeczy zasługują na obszernie, osobne opracowanie. W tym miejscu zaznaczymy jedynie, że w sytuacji, gdy nie wyłoni się grupa zdolna skupić wokół siebie dużą część społeczeństwa, rolę przewodnika odgrywa państwo wraz z oficjalnym aparatem władzy oraz utrwalonymi w trakcie wielowiekowego rozwoju kulturowymi paradygmatami porządkowania relacji obywatel–państwo. W tym miejscu warto poświęcić kilka słów refleksji semantycznemu zakresowi pojęcia „obywatela” (гражданин). Iwan Ignatow definiuje słowo „obywatel” jako określające pozycję człowieka wobec państwa, sposób wypowiedania się o wzajemnej relacji, warunkujące rozumienie jednostki na tle systemu państwowego.

В начале XXI века эта лексема включает семь значений, основные три из которых. 1. значение ‘любой человек из числа составляющих нацию, землю, государство, выполняющий все установленные законом обязанности’ часто используется в оппозиции к личности и правящему классу; 2. значение ‘человек как субъект права’ реализуется в отношении лица, вступающего в правовые отношения, а слово ‘гражданин’ становится синонимом термина ‘личность’ и сближается с лексемой ‘человек’; 3. Значение ‘человек как индивидуальный член общества’ часто реализуется в небрежном употреблении вместо слов ‘человек’, ‘характер’, ‘личность’ и т.п. и используется для наименования взрослого человека, в том числе при использовании термина ‘человек’ перед собственным именем, обозначением должности, профессии⁷.

Możemy zatem wnioskować, że słowo „obywatel” zyskuje semantyczne nasycenie poprzez konfrontację z różnorakimi treściami. Ich część konstituują znaczenia, które omawiane słowo wchłaniało w trakcie rozwoju narodu na określonym terytorium geograficznym. W analizowanym przez nas przypadku pojęcie „obywatela” w pierwszej kolejności jest determinowane semantyką słowa „Rosja” oraz jego derywatami: „rosyjski” (российский/русский), „rosyjskość”, „Rosjanie”.

Dążenie do gruntownej przebudowy dynamicznego systemu społeczno-polityczno-ekonomicznego koncentrowało się wokół postaci przywódcy państwa. Słaba

⁵ *Ibidem*, s. 61.

⁶ M. Abassy, *Inteligencja a kultura. O problemach samoidentyfikacji dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej*, Kraków 2008, s. 245–246. Zob. także C. Кара-Мурза, *Интеллигенция на пепелище родной страны*, Москва 1996.

⁷ И.А. Игнатов, *Семантика и функционирование слова ‘гражданин’ в современном русском языке (по данным языка СМИ)*, „Litera” 2019, nr 2, s. 215.

tradycja oddolnych inicjatyw, brak rozwiniętej kultury indywidualizmu, orientacja na tradycję oraz brak nawyków projektowania przyszłości na poziomie małych grup⁸ i jednostek uwarunkowały szanse na powodzenie projektów modernizacyjnych. Były one zdecydowanie większe w przypadku inicjatyw odgórnych, płynących ze strony państwa. To na poziomie wystąpień prezydentów powstawała matryca pojęć, która ukierunkowywała myślenie bądź na tradycyjne treści semantyczne słowa „obywatel”, bądź na jego nowe treści, zapożyczone z tradycji europejskich systemów demokratycznych.

W pierwszym apelu Borysa Jelcyna, zatytułowanym *O umocnieniu rosyjskiego państwa*, (*Обукреплении российского государства (основные направления внутренней и внешней политики)*, 1994)⁹ pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego” (гражданское общество) oraz „demokratycznego państwa” (демократическое государство) zostają wyróżnione jako wyznaczniki nowej rzeczywistości, budowanej zgodnie z zasadami zapisanymi w niedawno uchwalonej konstytucji z 1993 roku. Z analizy treści dokumentu można wywnioskować, że idea państwa wraz z całym historycznie ukształtowanym bagażem semantycznym stanowi centrum znaczeniowe dla przyciąganych pojęć „społeczeństwa obywatelskiego” oraz „demokratycznego państwa”. Podlegając modyfikacji w niewielkim stopniu, wpływa na transformację semantyki słowa: „demokratyczny”. Jednocześnie warunkuje postrzeganie „społeczeństwa” (общество) w kategoriach wspólnotowych, sięgających korzeniami „общины”, przez pryzmat raczej hierarchizowanego niż egalitarnego porządku relacji łączących jego członków. Na przestrzeni kolejnych lat pełnienia przez Jelcyna urzędu prezydenta ów schemat słów ewoluuje w niewielkim stopniu. W jego centrum pozostaje słowo „państwo” sygnalizowane przez przymiotnik „obywatelski” (гражданский), zaś przyciągane do niego słowa: „społeczeństwo”, „obywatel”, „prawo”, „demokracja” w większym stopniu wpisują się w semantykę rosyjskiej państwowości, niż wpływają na jej transformację znaczeniową. Słowo „modernizacja” odnosi się przede wszystkim do gospodarki, która po rozpadzie ZSRR przeżywa burzliwy okres nacechowany upadkiem przedsiębiorstw państwowych i destrukcją dotychczasowego porządku ekonomicznego. Połączenie pojęcia modernizacji z gospodarką zostaje zwerbalizowane w przemówieniu zatytułowanym *Rosja na granicy epok* (*Россия на рубеже эпох*, 1999)¹⁰, w którym Jelcyn użył słowa „modernizacja” dwukrotnie, łącząc je z „gospodarką”. Nakreślił również pozytywny obraz przebytej drogi, stwierdzając, że kraj przezwycięża swoją totalitarną przeszłość dzięki procesom formowania

⁸ Wymienione elementy stanowią część tak zwanego „zaprogramowania kulturowego”, które zbadał socjolog Geert Hofstede. Zob. G. Hofstede, G.J. Hofstede, M. Minkov, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, przeł. M. Durska, Warszawa 2011.

⁹ Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 24.02.1994 „Обукреплении Российского государства (Основные направления)”, Consultant.ru, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=EXP&n=417720#ТjOm4qSrrh2C8mW7> (dostęp: 10.01.2022).

¹⁰ Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 30.03.1999 „Россия на рубеже эпох (о положении в стране и основных направлениях политики Российской Федерации)”, Kremlin.ru, 30.03.1999, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/22400> (dostęp: 10.01.2022).

się „społeczeństwa obywatelskiego” (гражданское общество) i „państwa prawa” (правовое государство). Użyte frazy dopełniały semantykę słowa „obywatelski” poprzez połączenie go ze słowem „kultura” (kultura obywatelska / гражданская культура) oraz z pojęciem „sojuszników władzy” (союзники власти). Według Borysa Jelcyna do tych ostatnich należą: „те партии и движения, которые придерживаясь закона и по-граждански ответственно оценивая сложившуюся ситуацию, непровоцируют экономическую дестабилизацию”¹¹. Apel ma wydźwięk pesymistyczny: Jelcyn ustępuje ze stanowiska prezydenta, pozostawiając Rosję jako kraj, który stracił szanse na przejście do epoki wzrostu, lecz nadal pozostaje strażnikiem regionalnego ładu i gwarantem pokoju. Przyjmując za centrum znaczeniowe słowo „państwo”, zauważymy, że jego semantyka pozostaje w polu tradycyjnego rozumienia zadań państwa zarówno wobec obywateli, jak i na arenie międzynarodowej. Rosja jest państwem opiekuńczym (социальное государство), tworzy strategię rozwoju kultury, używa siły, by neutralizować wszelkie konflikty zbrojne, chroni narodowe interesy, broni interesów rodzimych firm na rynkach zagranicznych. Wyjaśnienie semantyki słowa „państwo” sprowadza się w dużej mierze do jego obowiązków, takich jak troska o dobro obywateli, wspieranie rozwoju instytucji społecznych, pomoc finansowa (który to obowiązek państwa łączy się z jego prawem do kontrolowania sposobu wydatkowania środków), tworzenie każdej grupie etnicznej warunków do realizacji jej kulturowego i społecznego potencjału. W ten sposób państwo zostaje skojarzone głównie z troską o obywateli. Warto nadmienić, że państwo zabezpiecza, przynajmniej w perspektywie deklaratywnej, podstawowe potrzeby kierunku, ochrony i porządku. Idąc śladem przymiotników określających państwo, mamy do czynienia z państwem „opiekuńczym” (социальное), „silnym” (сильное) i „demokratycznym” (демократическое). Na marginesie warto wspomnieć, że generując zapewnienia i podtrzymując wiarę społeczeństwa w to, że państwo troszczy się o obywateli, oficjalna władza zabezpiecza się przed przejściem władzy w państwie przez liderów nieformalnych, jak chociażby Aleksiej Nawalny — tak długo, jak długo Rosjanie wierzą w opiekę państwa, nie będą skłonni do podejmowania ryzyka funkcjonowania opartego na wartościach proponowanych przez opozycję.

Następcą Jelcyna zostaje Władimir Putin, który w ciągu dwóch kolejnych kadencji pełnienia urzędu prezydenta Federacji Rosyjskiej doprecyzowuje główne kierunki wewnętrznego rozwoju Rosji oraz określa jej miejsce na arenie międzynarodowej. Już w jego pierwszym przemówieniu widoczne stają się nowe treści semantyczne pojęć „modernizacji” i „społeczeństwa obywatelskiego”. W apelu do Zgromadzenia Federalnego w 2000 roku słowo „modernizacja” po raz pierwszy pojawia się w kontekście politycznym: „Сегодня мы прежде всего ставим задачу наведения порядка в органах власти. Но это — неконечная цель, а самый первый этап государственной модернизации”¹². Nie zmienia się jednak centralne słowo

¹¹ *Ibidem*.

¹² Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 8.07.2000, Kremlin.ru, 8.07.2000, <http://kremlin.ru/events/president/news/38302> (dostęp: 10.01.2022).

pojęciowej mapy epoki – pozostaje nim „państwo”: „Наша важнейшая задача — научиться использовать инструменты государства для обеспечения свободы: свободы личности, свободы предпринимательства, свободы развития институтов гражданского общества”¹³.

Czyniąc z państwa gwarant wolności, Putin łączy poszanowanie praw jednostki (гражданские свободы) z rozkwitem ojczyzny (процветание Родины). Prezydent podejmuje próbę krytyki (nad)opiekuńczego państwa, jednak wnikliwa analiza dalszych fragmentów wystąpienia pozwala wnioskować, że kontestacja w większym stopniu służy zdjęciu z państwa odpowiedzialności za niezadowolenie społeczeństwa w obliczu potencjalnego zarzutu, że państwo nie wypełnia obietnic, niż stworzeniu przestrzeni dla obywateli, by przejęli odpowiedzialność za swój dobrobyt. Wolności obywateli mają zostać zrealizowane w ramach interesów państwa, jako wsparcie dla nich, nie zaś obok czy zamiast nich. Zostaje zachowana struktura, w której człowiek powinien wpasować się w zastane schematy, zamiast podejmować próby ich zmiany, czyniąc siebie samego punktem odniesienia:

Нам не всегда удастся совместить патриотическую ответственность за судьбу страны с тем, что Столыпин в свое время назвал «гражданскими свободами». Поэтому трудно найти решение этого конфликта между ценностями свободы личности и интересами государства¹⁴.

W kontekście wolności obywatelskich szczególną rolę Putin przypisuje mediom, podkreślając, że zajmują one centralne miejsce w walce o łączenie wolności z powinnością obywatela: „очень многое зависит от гражданской позиции средств массовой информации”¹⁵. Spoglądając z perspektywy roku 2021 na podejmowane przez Putina działania, można przypuszczać, że już wówczas przygotowywał on grunt dla walki z oligarchami. Teza zyskuje wyrazistość w kontekście jego uwagi, że media stają się łakomym kąskiem dla polityków i dużych grup finansowych¹⁶.

W kolejnych wystąpieniach Putina słowo „modernizacja” zyskuje odcień techniczny. Odnajdziemy go we frazach takich jak „modernizacja sił zbrojnych”, „modernizacja gospodarki”, „modernizacja infrastruktury sieciowej”, „modernizacja kanału Wołga–Bałtyk, Wołga–Don”¹⁷. Towarzyszy mu „postęp rodzimej nauki” (подъем отечественной науки). „Под’ем” oraz „подвиг” to wyrazy bliskoznaczne. Zawierają one treści obecne w języku od wczesnych etapów jego rozwoju historycznego. Wzbudzają skojarzenia z dziełem bohaterskim, dokonywanym w trudnych warunkach: „Доблестный, героический поступок, важное по своему значению

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Zob. ibidem*.

¹⁷ Послание Федеральному Собранию Российской Федерации от 26.04.2007, Kremlin.ru, 26.04.2007, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24203> (dostęp: 10.01.2022).

действие, совершенное в трудных условиях”¹⁸. Semantyczna treść pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego” zostaje wzbogacona o rzeczowniki wskazujące na gotowość do działań: „sprawczość/zdolność do czynności prawnych” (дееспособное)¹⁹. Władimir Putin stwierdza, że wskaźnikami rozwoju społeczeństwa obywatelskiego są organizacje pozarządowe. Nie precyzuje jednak, na jakich zasadach mogłyby one działać i jaki byłby zakres ich samodzielności. W tymże wystąpieniu Putin przystępuje do krytyki demokracji jako hasła, które uważa za poręczne narzędzie wykorzystywane, by destabilizować Rosję:

Прямо скажем, не всем нравится неуклонное поступательное развитие нашей страны. Есть те, кто, ловко используя псевдодемократическую фразеологию, хотел бы возврата к прошлому: одни — чтобы, как и прежде, безнаказанно расхищать национальные активы, обворовывать народ и государство, другие — чтобы лишить нашу страну экономической и политической независимости²⁰.

Oskarża on — na razie jeszcze bez wskazywania konkretnych podmiotów — że hasła demokracji są wykorzystywane, by ingerować w wewnętrzne sprawy Rosji.

Если посмотреть, что происходило в прежние, давние времена, то увидим, что еще даже в эпоху колониализма говорили о так называемой цивилизаторской роли государств-колонизаторов. Сегодня на вооружение берутся демократизаторские лозунги. Но цель одна — получение односторонних преимуществ и собственной выгоды, обеспечение собственных интересов²¹.

W kolejnym roku apel do Zgromadzenia Federalnego kieruje Dymitr Miedwiediew. Zasadniczo kontynuuje on kurs modernizacyjny zapoczątkowany przez swojego poprzednika. „Społeczeństwo obywatelskie” sąsiaduje z „modernizacją”, przy czym semantykę tego ostatniego słowa formują sąsiadujące z nim „armia” i „szkoła”. Przypomnijmy, że rok 2008 to wojna z Gruzją i w tym kontekście pojawia się zapewnienie, z jednej strony, o sile Rosji, a z drugiej — o potrzebie inwestowania środków w najbardziej newralgiczne obszary rozwoju społecznego. Pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego” i „silnego państwa” zaczynają stawać się wzajemnie się modyfikującymi centrami znaczeniowymi. Przy czym to drugie ma ugruntowaną historię, a dodatkowo znajduje swoje wzmocnienie dzięki aktualnej sytuacji — wojnie.

Августовские военные действия и тревожные новости с мировых рынков наглядно продемонстрировали зрелость гражданского общества и политическое единство страны. С удовлетворением отмечаю (и говорю это с искренней благодарностью), что основные политические движения страны проявили солидарность с событиями на Южном Кавказе. Антикризисные меры по стабилизации экономики также были встречены с пониманием²².

¹⁸ Zob. подвиг, [hasło w:] В.В. Виноградов, *Историяслов*, Etymolog.ruslang.ru, <http://etymolog.ruslang.ru/vinogradov.php?id=podvig&vol=1> (dostęp: 10.01.2022).

¹⁹ Послание Федеральному Собранию Российской Федерации от 26.04.2007...

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Послание Федеральному Собранию Российской Федерации от 5.11.2008, Consultant.ru, 5.11.2008, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_81294/ (dostęp: 10.01.2022).

Silne państwo nie tylko stanowi gwarant ochrony przed zewnętrznym zagrożeniem, lecz także stoi na straży porządku wewnętrznego, ochrony obywateli przed korupcją i nadużyciami.

Сильное государство и всемогущая бюрократия — не одно и то же. Первое необходимо для гражданского общества как инструмента развития и поддержания порядка. Для защиты и укрепления демократических институтов. Вторая же смертельно опасна для него. Вот почему наше общество должно спокойно, настойчиво и без промедления развивать институты демократии²³.

W wystąpieniach Miedwiediewa nie wybrzmiewa definicja „demokratycznych instytucji”. W świetle przeprowadzonego przez Centrum Jurija Lewady badania na temat rozwoju tego typu instytucji w Rosji, który nastąpił pod koniec prezydentury Miedwiediewa, można jednak stwierdzić, że ich charakter determinuje polityka państwowa poprzez utrwalony mechanizm finansowania²⁴.

Inny typ zależności między „państwem” a „społeczeństwem” wyłania się z przymiotników dookreślających rzeczowniki „społeczeństwo obywatelskie” i „państwo demokratyczne”. Semantyczna analiza ich treści odsłania wewnętrzną sprzeczność. Biorąc pod uwagę wspólnotowy, a w czasach radzieckich kolektywny, charakter więzi społecznych z jednej strony oraz rozwój rosyjskiej państwowości z drugiej, można wnioskować, że „obywatel” to człowiek funkcjonujący w systemie, w którym miejsce jednostki jest wyraźnie określone. W tej sytuacji semantyka słowa „demokratyczny” będzie w większości przypadków niezrozumiała i traktowana jako niosąca w sobie odzwierciedlenie zjawisk kulturowo obcych. Może również zdarzyć się tak, że wchłonie ona w siebie treści niesione przez słowa, które przyciągają ją do siebie jako centra znaczeniowe, i wówczas zaowocuje wielością niejasnych interpretacji. Wspólnotowy i kolektywny charakter rosyjskiego społeczeństwa został wykorzystany w procesie jego przebudowy w czasach prezydentury Władimira Putina, począwszy od 2018 roku. Słowa „modernizacja” i „społeczeństwo obywatelskie” znikają z mapy pojęciowej kreślonej w apelach do zgromadzenia narodowego. Pojawiają się natomiast słowa tworzące mapę świata zarówno w skali mikro-, jak i makro-: „rodzina”, „dzieci”, „matka”, „ojciec”, „Rosja”. O ile w wystąpieniach Borysa Jelcyna słowa „matka” i „dzieci” nie wystąpiły ani razu, o tyle u Putina wybrzmiewają często i w różnych kontekstach. Od roku 2019 obserwujemy tendencję do budowania treści wystąpień wokół idei rodziny i prokreacji jako „patriotycznego obowiązku zwiększania zasobów ludzkich”. Ta ostatnia myśl wybrzmiała już w roku 2002 w „Strategii płci kulturowej Federacji Rosyjskiej” (Гендерная стратегия Российской Федерации)²⁵, jednak od roku 2012

²³ *Ibidem*.

²⁴ Zob. Перспективы гражданского общества в России. Результаты отчета, Lewada.ru, 03.04.2011, <https://www.levada.ru/2011/04/03/perspektivy-grazhdanskogo-obshhestva-v-rossii-rezultaty-otcheta/> (dostęp: 10.01.2022).

²⁵ Гендерная стратегия Российской Федерации, Москва 2002, <http://www.owl.ru/win/docum/rf/strategy/strategy.htm> (dostęp: 10.01.2022).

jej założenia dotyczące roli rodziny w budowaniu społeczeństwa i we wspieraniu pomysłu kraju przedstawiane są jako kluczowe

U progu kolejnej kadencji, po czteroletniej przerwie, Putin używa w apelu słowa „modernizacja” w następujących kontekstach: „modernizacja ustroju politycznego” oraz „modernizacja kompleksu przemysłu zbrojeniowego”. Jednak już słowo z rdzeniem „гражданс-” pojawia się czternaście razy, w nowych, niewystępujących wcześniej związkach frazeologicznych: „активность обywatelsка” (гражданская активность), „obywatelsка odpowiedzialność” (гражданская ответственность)²⁶. Fraza „odpowiedzialność obywatelsка” zostaje skojarzona z frazą „odpowiedzialność państwowa” (ответственность государственная) i płynnie przechodzi w pojęcie „odpowiedzialności za kraj” (ответственность за страну).

Именно в гражданской ответственности, в патриотизме я вижу консолидирующую основу нашей политики. Быть патриотом — значит не только уважать и любить свою историю, хотя это, конечно, очень важно, но прежде всего служить обществу и стране. Как сказал Солженицын: „Патриотизм — это органическое, естественное чувство. И как не может быть общества, в котором не усвоена гражданская ответственность, так не может быть страны, особенно национальной, в которой утрачена национальная ответственность”²⁷.

Kształt mapy pojęć, wyłaniającej się z przemówień Władimira Putina, ostatecznie jest determinowany przez „silne państwo”. W ramach semantyki tego właśnie pojęcia znaczenie zyskują „społeczeństwo” (obywatelskie) oraz „modernizacja”. Idea „silnego państwa” zostaje zakorzeniona we wspólnotowej matrycy rodziny pojmowanej zarówno jako podstawowa komórka społeczna składająca się z osób połączonych więzami krwi, jak i jako wspólnota — Rosja.

Для России характерна традиция сильного государства. Поэтому именно государству сегодня адресованы основные общественные запросы: обеспечить гарантии гражданских прав и справедливость, снизить уровень насилия и социального неравенства, навести порядок²⁸.

Wnioski

Analiza ewolucji semantyki pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego” (гражданское общество) wskazuje na dominującą rolę rdzenia гражданск- i skłania ku konkluzji, że „społeczeństwo obywatelskie” w Rosji, w takiej postaci, w jakiej jawi się ono w postaci mapy pojęć kreślonej słowami wystąpień rosyjskich prezydentów, to w istocie „społeczeństwo państwowe”. Wpisuje się ono we wspólnotową koncepcję państwowości, w której polityczny lider obiecuje silne państwo i poczucie dumy w zamian za realne wolności obywatelskie.

²⁶ Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 12.12.2012, Consultant.ru, 12.12.2012, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_138990/ (dostęp: 10.01.2022).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Гендерная стратегия Российской Федерации, Москва 2002, <http://www.owl.ru/win/docum/rf/strategy/strategy.htm>.
- Перспективы гражданского общества в России. Результаты отчета, Lewada.ru, 03.04.2011, <https://www.levada.ru/2011/04/03/perspektivy-grazhdanskogo-obshhestva-v-rossii-rezultaty-otcheta/>.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 24.02.1994 „Об укреплении Российского государства (Основные направления)”, Consultant.ru, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=EXP&n=417720#TjOm4qSrrh2C8mW7>.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 30.03.1999 „Россия на рубеж эпох (о положении в стране и основных направлениях политики Российской Федерации)”, Kremlin.ru, 30.03.1999, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/22400>.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 8.07.2000, Kremlin.ru, 8.07.2000, <http://kremlin.ru/events/president/news/38302>.
- Послание Федеральному Собранию Российской Федерации от 26.04.2007, Kremlin.ru, 26.04.2007, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24203>.
- Послание Федеральному Собранию Российской Федерации от 5.11.2008, Consultant.ru, 5.11.2008, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_81294/.
- Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 12.12.2012, Consultant.ru, 12.12.2012, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_138990/.

Opracowania

- Abassy M., *Inteligencja a kultura. O problemach samoidentyfikacji dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej*, Kraków 2008.
- Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M., *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, przeł. M. Durka, Warszawa 2011.
- Sapir E., *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, red. D.G. Mandelbaum, Berkeley 1949.
- Виноградов В.В., *История слов*, Etymolog.ruslang.ru, <http://etymolog.ruslang.ru/vinogradov.php?id=podvig&vol=1>.
- Виноградов В.В., *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.*, Москва 1938.
- Игнатов И.А., *Семантика и функционирование слова 'гражданин' в современном русском языке (по данным языка СМИ)*, „Litera” 2019, nr 2, s. 215–223.
- Иноземцев В., *Модернизация: к истории понятия и российским реалиям*, „Беларуская думка” 2009, nr 3, s. 60–63, https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_200842.pdf.
- Иноземцев В., *Модернизация российской экономики: причины провала*, Paris-Bruxelles 2016.
- Кара-Мурза С., *Интеллигенция на пепелище родной страны*, Москва 1996.